

VIZIUNI ȘI DEZBATERI ISTORIOGRAFICE RECENTE PRIVITOARE LA BULA DE AUR A NOBILIMII DIN UNGARIA (1222)

Cosmin POPA-GORJANU*

Recent Visions and Debates Regarding the Golden Bull of the Nobility from Hungary (1222)

Abstract. *This paper discusses the recent debates regarding the charter of privileges issued by King Andrew II of Hungary in 1222 at the request of the nobility. While the importance of the charter as a foundation of the privileges of the nobility of the medieval realm of Hungary in the later Middle Ages is widely accepted, the chain of events and the actors involved in its production have been presented from significantly different perspectives. Thus, one of the most important differences regards the interpretation of the relative agencies of the nobility and of King Andrew II in determining the contents of the charter, thereby opening new avenues of debate.*

Keywords: *nobility, Golden Bull of nobility, servientes regis, Hungary, King Andrew II.*

Cuvinte-cheie: *nobilime, Bula de Aur a nobilimii, slujitori regali, Ungaria, regele Andrei al II-lea.*

În 2022 se împlinesc opt secole de la emiterea unui document fundamental, care a stat la baza drepturilor și privilegiilor stării nobililor din regatul medieval al Ungariei. Bula de Aur, cum este numită după sigiliul din aur cu care a fost pecetluită, este un act regal acordat de regele Andrei al II-lea (1205-1235), în anul 1222, în care au fost consemnate prevederi și reguli privind drepturile și obligațiile servienților regali (*servientes regis*) și ale nobililor din regatul Ungariei și anumite promisiuni ale monarhului legate de modul de exercitare a autorității¹. În anul 1231, conținutul decretului a fost din nou confirmat de același rege, dar cu unele modificări². O formă sintetică a privilegiului a fost apoi redactată în anul 1267, de cancelaria regelui Bela al IV-lea (1235-1270), care a recunoscut un set de drepturi ale slujitorilor regali (*servientes regis*) sau ale nobililor. La data respectivă, *serviens regis* devenise sinonim cu *nobilis*, adică se făcuseră pași importanți în formarea unui singur grup purtând denumirea generică de *nobiles*³. O încercare nereușită de obținere a confirmării acestui decret a fost inițiată de câțiva prelați în 1318, dar regele Carol Robert de Anjou (1308-1342) nu a fost de acord și nu a confirmat copia pregătită cu acel prilej⁴. Următorul rege, Ludovic I de Anjou (1342-1382), a

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România; e-mail: cosminpg@uab.ro.

¹ Bak *et alii* 1999, p. 32-35; traducerea în limba română Ionașcu *et alii* 1951, p. 189-193.

² Bak *et alii* 1999, p. 36-39; traducerea în limba română Ionașcu *et alii* 1951, p. 247-251.

³ Bak *et alii* 1999, p. 40-41; traducerea în limba română Ionașcu *et alii* 1952, p. 92-94.

⁴ Knauz 1861, p. 203, cu reproducerea foto a copiei din 1318; Zsoldos 2022, p. 213-215.

confirmat în 1351 Bula de Aur, cu modificarea articolului privind dreptul de testare a bunurilor slujitorilor, care contravenea viziunii sale, la care a adăugat apoi un număr de articole noi⁵. De la încercarea de confirmare din 1318 a rămas o copie a documentului din 1222 și, de asemenea, conținutul decretului este cunoscut din actul de confirmare al lui Ludovic I, din 11 decembrie 1351. În 22 iunie 1384, regina Maria, fiica regelui Ludovic de Anjou, a emis un nou act de confirmare a Bulei de Aur, care a devenit astfel actul fundamental care a statuat drepturile și obligațiile nobilimii din Ungaria⁶. De altminteri, în istoriografie este de obicei numită Bula de Aur a nobilimii, prin aceasta diferind de Bula de Aur a sașilor ardeleni, sau *Andreanum*. Cariera acestui document nu se oprește în secolul al XIV-lea, ci dimpotrivă, a mai fost confirmat de regele Matia Corvinul și apoi în secolul al XVI-lea, odată cu includerea sa în Tripartitum-ul lui Weböczi, a ajuns să fie considerat și utilizat ca act constituțional în perioadele premodernă și modernă.

Documentul ca atare este unul dintre puținele acte din regatul medieval al Ungariei care a avut un răsunet în istoriografia medievistică internațională, fiind de obicei menționat ca un act similar cu Magna Charta Libertatum din 1215, un decret regal care a statuat anumite angajamente ale monarhului englez față de supușii săi⁷. Subiectul este de interes, de fapt în contextul mai larg al discuțiilor referitoare la elitele medievale, dintre care nobilimea a fost una dintre cele mai importante categorii. Importanța Bulei de Aur a fost de mult sesizată în istoriografia medievistică, așa cum putem constata din cercetările dedicate deja, pe parcursul primei jumătăți a secolului XX, dezvoltării diferitelor forme de organizare a sistemelor de adunări de stări, subiect discutat la un moment dat de Nicolae Iorga, și dezvoltat în ultimii ani de activitate de Gheorghe Brătianu⁸. Chiar dacă interesul față de adunările de stări a fluctuat, mă refer la faptul că în anii 1980 asistăm la reluarea cercetărilor în direcția analizării adunărilor cneziale și boierești din Transilvania, de Ioan-Aurel Pop, interesul față de Bula de Aur din 1222 a fost scăzut în istoriografia românească⁹. Cu toate acestea, ținând seama de importanța acestui document pentru istoria socială și politică a nobilimii din Transilvania și restul Ungariei medievale, este necesar să facem o trecere în revistă și o analiză a principalelor observații ale istoricilor cu privire la momentul emiterii și la conținutul documentului. Pentru revizitarea subiectului voi avea în vedere câteva dintre contribuțiile recente. Istoriografia Bulei de Aur are etape timpurii care datează deja din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și de la începutul secolului

⁵ Bak *et alii* 1992, p. 8-13; Pascu *et alii* 1977, p. 89-98.

⁶ Bak *et alii* 1992, p. 14-15.

⁷ Rady 2014, p. 88-90; Arden 2015, p. 102.

⁸ Brătianu 1996, p. 20, 205.

⁹ Pop 1991, p. 9-10, 16.

XX, când Sámuel Szántó (1881) a analizat Bula de Aur în comparație cu Magna Charta Libertatum, János Karácsonyi (1899), de asemenea, a propus reconstituiri ale împrejurărilor emiterii actului, la care se adaugă reveniri și analize de-a lungul secolului XX¹⁰. Studiile asupra cărora am decis să mă concentrez au fost publicate în limba engleză în ultimele două decenii și permit o examinare a evoluției viziunilor și schimbărilor de interpretare pe care le propun. Voi începe cu câteva referiri la modul în care a fost explicat contextul emiterii și scopul acestui document de către László Blazovich și Géza Erszegi în cadrul unui volum colectiv trilingv, publicat în 1999. În 2001, apărea monografia lui Pál Engel despre istoria regatului Ungarici, în care a rezumat informațiile despre contextul emiterii Bulei de Aur, consecințele și importanța sa pe termen lung. Istoricii Martyn Rady și Attila Zsoldos au publicat în ultimele două decenii cele mai recente interpretări cu privire la conținutul, contextul și responsabilitatea elaborării acestui document, care comportă diferențe importante de care trebuie să ținem seama în discutarea chestiunilor care țin de formarea nobilimii. Dacă interpretările mai vechi atribuiau grupului *servientes regis* un rol semnificativ în elaborarea documentului, în măsura în care aproximativ o treime din prevederi se referă la drepturile și obligațiile lor, analiza detaliată publicată recent, în limba engleză, de Zsoldos, argumentează o viziune diferită, care acordă regelui Andrei al II-lea rolul de autor al conținutului diplomei.

Trebuie să semnez faptul că dezbaterile istoriografice sunt în bună măsură determinate de documentația extrem de lacunară, care deschide largi posibilități de umplere a golurilor de informație cu presupuneri sau reconstituiri ipotetice. În timp ce conținutul Bulei de Aur a permis abordări care au căutat să-i identifice pe actorii implicați în obținerea acesteia, sursele privind evenimentele anului 1222 au rămas foarte sărace. Stările tensionate dintre monarh și o parte a aristocraților, pe parcursul anului respectiv, dar și în perioada anterioară, sunt cel mai adesea deduse din date indirecte. Unul dintre cele mai importante izvoare, care evocă anumite detalii ale împrejurărilor emiterii Bulei de Aur, este bula papală din 15 decembrie 1222, în care papa Honoriu al III-lea porunca episcopului de Agria și abaților mănăstirilor cisterciene de la Igrış și Szentgothárd să-i sfătuiască pe membrii unei mulțimi de răzvrățiți (*multitudo*) să nu încerce să facă nimic împotriva regelui și a coroanei, ori împotriva aristocraților și a proprietăților acestora, în afara limitelor justiției¹¹. Preambulul scrisorii papale descria mecanismul prin

¹⁰ Zsoldos 2022, p. 9-14.

¹¹ Theiner 1849, p. 36. [...] *Nos volentes super hoc salubre remedium adhibere, discretioni vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus huiusmodi multitudinem, ut iustitie contenta limitibus nil contra Regem vel coronam ipsius, vel contra personas principum aut bona ipsorum, pretermisso iuris ordine, audeat temere attemptare, moneatis attentius et efficaciter inducatis.*

care o mulțime de oameni adunați se transformă într-un grup răzvrătit. Numărul mare îi îndeamnă pe cei adunați să dea frâu liber propriilor dorințe și să solicite, prin intrigi, ceea ce le place, nu ceea ce se poate, motiv pentru care papa credea că disciplina era indicată ca remediu împotriva unei astfel de stări febrile (*fervorem animarum*)¹². Papa Honoriu al III-lea fusese informat, probabil de rege, despre faptul că în regatul Ungariei avuseseră loc tulburări și că se adoptase o rânduială potrivit căreia regele trebuia să ia parte personal la adunări care se organizau de două ori pe an. Într-o astfel de adunare, o mulțime răzvrătită i-a cerut regelui lucruri grele și nedrepte, anume să-i demită pe dregătorii și nobilii săi, să-i alunge din regat și să împartă bunurile acestora poporului¹³. Regele era într-o dilemă, dacă ar fi dat curs cererilor, ar fi însemnat să procedeze nedrept, iar dacă nu accepta solicitările, punea în pericol viața sa și pe cele ale membrilor familiei sale și coroana. Coroborarea informațiilor ajunse la papa Honoriu al III-lea și rezumate în această scrisoare cu puținele date cunoscute din alte surse a dat naștere unor viziuni și interpretări diferite în reconstituirile propuse de istoricii care s-au ocupat de epoca Bulei de Aur. Din primul articol al acestui act aflăm că regele promisese să participe la o adunare anuală, la Alba Regală, de sărbătoarea Sfântului Ștefan, pentru a judeca pricinile slujitorilor regali, dar scrisoarea papei din 15 decembrie 1222 se referea la două adunări anuale.

În anul 1999 a fost publicat un volum trilingv, la Verona, care cuprinde, în ediție paralelă, textul latin ale Bulei din 1222 și pe cel al confirmării emise de Andrei al II-lea din anul 1231, cu tot cu traduceri în engleză, maghiară și italiană¹⁴. Volumul era rezultatul unei inițiative a universităților din Szeged și Verona și propunea editarea și discutarea acestui document fundamental din perspectiva istoriei dreptului din Ungaria, în contextul aderării țării vecine la Uniunea Europeană. Din cele cinci studii de prezentare a Bulei de Aur din cadrul volumului, mă voi referi la cele ale medievistilor maghiari care au redactat texte introductive despre contextul emiterii¹⁵. Celelalte trei studii se referă la modul în care Bula de Aur este un act constituțional în comparație

¹² *Ibidem*. [...] *Quanto numerosior aggregatur hominum multitudo, tanto minus solet ratione compesci, dum singuli proprium sequentes affectum, non quod licet, sed quod libet, ambiunt inconsulte, et effrenatur facile in tumultum, nisi eorum fuerit desiderio, quantumcumque irrationabili satisfactum [...]*.

¹³ *Ibidem*. [...] *Cum igitur, sicut accepimus, sed non utique acceptamus, in Regno Ungarie noviter sit statutum, ut omnes populi conveniant bis in anno, ubi etiam Karissimus in Christo filius nostre ... Rex Ungarorum illustris personaliter interesse tenetur, et tanta multitudinis turba, turbata modestia rationis, ab eodem Rege difficili et iniusta soleant postulare: videlicet ut magnates et nobiles Regni, quos habent exosos, suis dignitatibus et honoribus spoliati excludantur a Regno, et eorum bona in populis dividantur: quare idem Rex perplexus, et exinde regia potentia enervatur; et iterum si iuste neget iniusta, sue suorumque timet periculum personarum [...]*.

¹⁴ Besenyey et alii 1999, p. 23-29.

¹⁵ Volumul conține și alte trei studii despre aspecte privind importanța Bulei de Aur ca model constituțional sau a unor aspecte de drept privat pe care le-am omis din această analiză.

cu alte documente contemporane sau prezintă parcursul acesteia în istoria dreptului din țara vecină.

László Blazovich a prezentat situația din regatul Ungariei în perioada anterioară emiterii documentului¹⁶. Elementele rezumate de Blazovich cu privire la contextul emiterii acestui document se concentrează în jurul câtorva puncte pe care le regăsim și în contribuțiile ulterioare și care compun tabloul complex al situației politice și sociale a regatului, diviziunile existente între diferite categorii sociale și tensiunile din timpul domniei regelui Andrei al II-lea. Acest monarh a luat conducerea regatului în anul 1205, după ce fratele său mai mare, regele Emeric, decedase în anul 1204. Înainte de dispariția sa, Emeric îl numise pe Andrei guvernator, pe perioada minorității fiului său, Ladislau al III-lea, care a fost încoronat rege în 1204. Ladislau era un prunc de câțiva ani și a murit în 7 mai 1205, în timp ce se afla cu mama lui, regina Constanța, în refugiu, în Austria. Andrei al II-lea a fost încoronat ca rege în 29 mai 1205. Detaliile privind începutul domniei acestui monarh au semnificație în contextul încercării de reconstituire a conflictelor sale cu o parte a elitei regatului, în condițiile în care schimbarea reperului cronologic în socotirea anilor săi de domnie a dat istoricilor de gândit. Calcularea începutului domniei în 1205 sau în 1204, este pusă pe seama unor presiuni din partea unui grup de foști dregători ai regelui Emeric, cărora li se atribuie un rol important în evenimentele anului 1222, care au rezultat în emiterea Bulei de Aur.

Andrei al II-lea a introdus o serie de reforme, numite în sursele latine *novae institutiones* („noile așezăminte”), care au avut o componentă semnificativă de înstrăinare a domeniilor regale prin daniile către favoriții regelui, caracterizate chiar în preambulul diplomelor regale ca fiind de o generozitate nemăsurată. Această latură a activității monarhului se pare că a suscitat încă din epocă o serie de îngrijorări și nemulțumiri (bunăoară din partea arhiepiscopului Ioan de Strigoniu) și chiar a istoricilor moderni, cărora lipsa de măsură clamată în preambulul actelor de donație le-a sugerat imaginea unui rege necugetat și risipitor. Blazovich descria tensiunile generate de această politică în rândul aristocrației, mai ales între cei care nu au beneficiat de astfel de donații, și care s-au coalizat în opoziția față de rege, tot așa cum inclusiv la nivelul elitelor cetăților regale s-au produs nelinești și îngrijorări în condițiile amenințării transferării iobagilor de cetate sau a oamenilor cetății în stăpânirea unor favoriți regali. Autorul arată că în anii premergători emiterii Bulei de Aur, ca urmare a creșterii stării de nemulțumire față de politica de donații a regelui, acesta ar fi micșorat ritmul și mărimea daniilor, ba chiar au fost inițiate procese de recuperare a unor părți de domenii regale¹⁷. Afirmarea

¹⁶ Blazovich 1999, p. 181-190.

¹⁷ *Ibidem*, p. 188.

directă, că Bula de Aur a fost de fapt rezultatul unei confruntări între grupări baroniale aflate în opoziție, este justificată prin apelul la părți din text, atât din preambul (drepturile nobililor date de regele Ștefan I cel Sfânt), cât și din prevederile legate de acordarea dregătoriilor, păstrarea proprietăților obținute prin slujbă dreaptă, limitarea cumulului de dregătorii și altele¹⁸. După ce a trecut în revistă conținutul dispozițiilor diplomei, Blazovich a conchis că aceasta a fost rezultatul luptei dintre grupuri sociale ungare, dar că face parte din procesul legislativ european, care în acea etapă consemna în scris normele dreptului civil sau cutumiar prin preluarea sau adaptarea unor noțiuni ale dreptului canonic¹⁹. Așadar, emiterea diplomei ca atare este explicată pe fundalul opoziției celor două grupuri și prin procese de influență ale mediului juridic contemporan. Posibilele influențe, dintr-un regat în altul, ale unor documente privilegiale reprezintă una dintre pistele analizate de istorici. Blazovich a rezumat apoi o serie de evoluții, cunoscute pe baza informațiilor legate de membrii sfatului regal, printre care un rol proeminent l-au jucat foștii dregători ai regelui Emeric, iritați de nerespectarea prevederilor diplomei. Aceștia ar fi convocat o a doua adunare, în același an, care a stabilit organizarea a două adunări pe an și la care regele nu ar fi participat. În cele din urmă, regele a încercat să domolească opoziția prin sistarea donațiilor funciare sau a acordării de mai multe comitate unor dregători, fără a renunța însă la politica sa²⁰. Blazovich a încercat să prezinte firul evenimentelor pe linia tradițională de reconstituire a faptelor cu identificarea actorilor principali implicați.

În același volum, Géza Erszegi, fostul director al Arhivelor Naționale de la Budapesta, a semnat un scurt text despre originea și geneza Bulei. Pornind de la un fragment din descrierea făcută evenimentelor din regatul Ungariei, care au generat adoptarea Bulei de Aur, sau a celor care au succedat, expuse în scrisoarea papei Honoriu al III-lea, din 15 decembrie 1222, Erszegi descria procesele prin care supușii monarhilor europeni, și mai concret cei ai lui Ioan fără Țară, l-au silit pe acesta să consemneze în scris promisiunile sale legate de limitarea exercitării puterii regale. Aluzia la exemplul englez justifică supoziția că nici supușii lui Andrei al II-lea nu vor fi procedat diferit, dar el considera că este rezonabil să acceptăm că membrii mișcării nu și-au formulat în scris cererile, ci au cerut regelui să le consemneze sub această formă²¹. Obținerea unei versiuni scrise a cererilor lor este explicată de intenția beneficiarilor de a dobândi o garanție a respectării privilegiilor lor. Legătura dintre Bula de Aur și Magna Charta Libertatum este explicată prin tendința

¹⁸ *Ibidem*, p. 188-189.

¹⁹ *Ibidem*, p. 190.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Érszegi 1999, p. 191; vezi mai jos punctul de vedere al lui Rady despre compoziția diplomei.

care îi împingea pe cei care trăiau în condiții sociale asemănătoare să reacționeze în mod similar la dificultățile întâmpinate²². În paginile următoare, autorul a descris practica sigilării diplomelor cu sigilii de aur, atestată din secolul al XII-lea și până în veacul al XVIII-lea, dar scopul este de a explica denumirea diplomei, al cărei original nu s-a transmis. Cu toate că în partea finală a Bulei de Aur se afirma că textul s-a redactat în șapte exemplare, niciunul dintre acestea nu s-a păstrat. Erszegi se ocupă apoi de soarta copiei trimise la curia papală, unde nu a fost înregistrată în registrele papale. El explică refuzul de confirmare a Bulei de Aur de către papa Honoriu al III-lea ca o consecință a împotrivirii acestuia față de limitările autorității regale introduse de act și față de clauza de rezistență (articolul XXXI) care permitea opoziția prelaților și a aristocraților față de rege, în cazul în care acesta s-ar fi abătut de la prevederile actului, fără ca prin aceasta să fie considerați vinovați de necredință. Faptul că în anul 1232, versiunea Bulei de Aur, confirmată de Andrei al II-lea în anul precedent, a fost aprobată și copiată în registrele papale devine dovada faptului că modificarea clauzei de rezistență cu posibilitatea excomunicării regelui, care nu respecta prevederile actului de către arhiepiscopul de Strigoni, a făcut ca papa să aprobe Bula de Aur²³. Mai departe, Erszegi s-a ocupat de redactarea în cadrul cancelariei regale a textului Bulei. Informațiile se limitează la identificarea cancelarului Cletus, prepozit al capitlului din Agria, și la evocări ale nivelului cultural al membrilor cancelariei, ilustrat de *Gesta Hungarorum*, scrisă de notarul anonim al regelui Bela. Autorul a mai făcut estimări ale datei emiterii Bulei de Aur, ca fiind cuprinsă între 25 martie și 3 aprilie 1222²⁴. Structura societății arpadiene, mai precis categoriile cunoscute în izvoare, sunt descrise pe scurt, pentru a concluziona cu câteva observații despre înțelepciunea lui Andrei al II-lea și a celor cu care au negociat înțelegerea respectivă, mai ales *servientes regis*.

O afirmație importantă a autorului se referă la transformările survenite în societate pe parcursul secolului al XII-lea și în primele decenii ale veacului al XIII-lea, referindu-se la amenințările reprezentate de „noile așezăminte” pentru oamenii liberi, care se temeau pentru libertatea lor, dacă regele continua să confere domenii întinse ale cetăților regale magnaților, ceea ce ar fi rezultat în degradarea condiției acestora. În continuarea acestei afirmații, Erszegi arată că cei amenințați s-au străduit să își stabilizeze statutul prin garantarea drepturilor pe care deja le posedau. Continuând această linie, Erszegi afirma că scopul Bulei de Aur nu era doar cel de a proteja drepturile *servientes regis*, ci și că protecția acestui act s-a extins la toate categoriile privilegiate care au ajuns în timp să formeze nobilimea ungară. Ținând seama

²² *Ibidem*, p. 192.

²³ *Ibidem*, p. 194-195.

²⁴ *Ibidem*, p. 197.

de confirmarea de către regele Ludovic I a conținutului Bulei de Aur în 1351, autorul face aprecieri cu privire la rolul creativ al înțelegerii dintre Andrei al II-lea și privilegiați, care „au putut prezice cursul pe care urma să-l capete istoria, dar înainte de a alege acel curs, au avut prevederea de a crea condițiile favorabile pentru a-și asigura înălțarea lor la putere”²⁵. Privind dinspre rezultatele la nivelul consolidării nobilimii ca grup privilegiat, asemenea aprecieri par să fie justificate, dar comportă o notă de triumfalism pe care evoluțiile din epocă nu le susțin.

În monografia dedicată istoriei regatului medieval al Ungariei, publicată în limba engleză în 2001 (și tradusă în română în 2006), Pál Engel a tratat în câteva pagini acest document. El a descris tabloul politic tensionat al domniilor lui Emeric și Andrei al II-lea, pe fundalul cărora se împletesc curentele politice și sociale care au dominat formarea nobilimii, conturarea grupului slujitorilor regali și, în 1222, emiterea Bulei de Aur. Engel acordă acestui act, în mod justificat, poziția de document cu rol unificator al stării nobilimii, dar la un moment ulterior, spre sfârșitul secolului al XIII-lea²⁶. Și el a arătat că politica de donații funciare generoase, care a precedat rebeliunea din 1222, numită a „noilor așezăminte”, a constituit originea tensiunilor din politica internă, prin generarea unor dezechilibre de avere între favoriții regelui, care beneficiaseră de pe urma munificenței regale, și cei care nu primiseră dani, iar pe de altă parte, prin diminuarea puterii comiților de comitate și a prestigiului iobagilor de cetate, elita militară a sistemului castral²⁷. Mai departe, utilizând știrile păstrate în bula papei Honoriu al III-lea, a rezumat evenimentele care l-au obligat pe rege să emită carta de libertăți cunoscută, adică întrunirea unei mulțimi care i-a cerut regelui să-i demită și să-i înlocuiască pe unii membri ai sfatului regal și să consemneze drepturile solicitate în cartă. Engel a făcut distincția dintre efectele pe termen scurt ale prevederilor înscrise în document și cele de durată, identificând corect faptul că unele dintre măsuri vizau curmarea abuzurilor administrației regale, cu indicarea unor fapte ale dregătorilor, pe care azi le-am putea asimila actelor de corupție, iar pe de altă parte, consemna acele scutiri specifice nobilimii²⁸. Efectele de durată sunt cele care au dat o importanță excepțională Bulei de Aur, Engel arătând că după ce aceasta a fost confirmată în 1351, de către regele Ludovic I, din secolul al XV-lea a dobândit rolul de act constituțional și sinteză a privilegiilor nobililor²⁹.

²⁵ *Ibidem*, p. 200.

²⁶ Engel 2006, p. 111.

²⁷ *Ibidem*, p. 120.

²⁸ Engel 2006, p. 121; Popa-Gorjanu 2022, p. 311.

²⁹ Engel 2006, p. 122.

Într-o lucrare monografică dedicată reconstituirii istoriei nobilimii regatului Ungariei, publicată în 2000, Martyn Rady descria rebeliunea slujitorilor regali din 1222, admitând posibilitatea ca răzvrățiții să fi fost conduși de unele familii aristocratice, care l-au obligat pe regele Andrei al II-lea să emită diploma ce consemna drepturile solicitate³⁰. Pentru Rady, procesul de organizare a grupului *servientes regis*, deși încuviințat de monarhi prin actele individuale de acceptare a cererilor de intrare în familia regală (ca slugi, *servientes*) a unor oameni liberi sau iobagi de cetate, a fost de fapt privit cu rezervă de monarhi. Ca dovadă a acestei rețineri, Rady invocă faptul că regele Bela al IV-lea a acceptat numai în 1267 să participe la o adunare a slujitorilor regali, din care a rezultat adoptarea diplomei regale care a rezumat drepturile și obligațiile *servientes regis* sau nobililor. Până în 1351, acesta ar fi constituit actul fundamental al drepturilor nobilimii³¹.

În 2014, Martyn Rady publica în paginile revistei *Banatica*, un studiu intitulat *Hungary and the Golden Bull of 1222*. Obiectivul fundamental al investigației era reconstituirea acelor procese prin care s-au promovat acte constituționale ce introduceau limite exercitării autorității regale în Europa primei jumătăți a secolului al XIII-lea. După ce a arătat care sunt riscurile comparației dintre diferitele carti de libertăți pentru cercetarea istorică, Rady a enunțat scopul studiului său, și anume concentrarea asupra modului de alcătuire a documentului și a discrepanțelor din interiorul său, anunțând teza că avem de-a face cu un document compozit³². Principala observație a lui Rady este că textul a avut la bază, pe de-o parte, o petiție a slujitorilor regali, iar de cealaltă parte, aspirațiile unui grup de baroni, exprimate în protocolul inițial și în cel final al cartei. Așadar, abordarea lui Rady viza identificarea părților aferente celor două grupuri principale care ar fi contribuit la conținutul textului cartei de drepturi. Narațiunea documentului, care se referă la numeroasele cereri ale nobililor de restituire a drepturilor lor, acordate de regele Ștefan I cel Sfânt, care fuseseră diminuate de diverși regi, fie din mânia lor, fie dând ascultare sfaturilor unor „oameni nedrepti care căutau propriul lor câștig” (*consilia falsa hominum iniquorum vel sectantium*), este pusă pe seama grupului nobililor³³. Important de reținut, mai ales pentru identificarea protagoniștilor, este că la momentul respectiv prin nobili se înțelegeau marii stăpâni de pământ. În cadrul dispoziției sunt cuprinse rând pe rând cereri care aparțineau grupului slujitorilor regali, adică drepturile de a prezenta regelui sau palatinului pricinile lor, în adunarea de la Alba Regală (Székesfehérvár),

³⁰ Rady 2000, p. 39.

³¹ *Ibidem*, p. 39-40.

³² Rady 2014, p. 90-91.

³³ *Ibidem*, p. 91. Precizarea este utilă având în vedere faptul că pe parcursul secolului al XIII-lea, slugile regale s-au contopit cu nobilimea, dar acesta a fost un proces care a durat câteva decenii.

de a fi judecați doar de rege sau de palatin, scutiții de găzduire și dări, limitarea obligațiilor militare doar la acțiunile militare de apărare etc.³⁴. Carta cuprindea și prevederi care nu au explicat legătura cu slujitorii regali, dar pe care Rady le consideră suficient de generale ca să fie de interes și pentru aceștia. Vom vedea mai jos interpretarea atribuită acestor prevederi de către Attila Zsoldos. În sfârșit, articolele care-i priveau pe nobili propriu-ziși sunt cele referitoare la regulile privind limitarea numărului de dregători pe care le puteau deține, păstrarea libertăților iobagilor de cetate sau înștiințarea regelui în cazul condamnării la moarte a nobilului. În protocolul final, așa cum arată Rady, nobili redevin subiectul textului, având, alături de rege, rolul de a veghea la respectarea termenilor privilegiului.

Autorul a observat, în mod pertinent, că cererile din petiția slujitorilor regali au fost preluate în cartă fără a se mai modifica *rex* cu *nos* în anumite prevederi (art. IV, VII, XXIX)³⁵. A admis că este posibil ca și alte grupuri să fi influențat compoziția textului, dar considera că afirmația lui Attila Zsoldos, care privea textul ca fiind al lui Andrei al II-lea, trebuie exclusă³⁶. În privința a ceea ce se consideră articolul XXXI (numerotarea articolelor a apărut doar în secolul al XVIII-lea), sau clauza care afirmă dreptul la rezistență al nobililor față de deciziile monarhului, Rady explică sensul fidelității ca liant între rege și nobili, pornind de la politica „noilor așezăminte”, care nu mai este înțeleasă în termenii unei necugetate înstrăinări a resurselor regatului, ci în accia ai furnizării unor domenii care să permită beneficiarilor să atingă un nivel de echipare militară echivalent cu cel al vecinilor apuseni ai regatului Ungariei. El propunea ca acea clauză să fie numită una a fidelității, adică aceea care justifica răsplătirea nobililor pentru slujbele credincioase³⁷. Este adevărat că ultimul paragraf, cuprinde indicarea locurilor de păstrare a celor șapte copii ale Bulei de Aur și speranța ca nobili nu numai să se bucure de privilegiul respectiv, ci să rămână credincioși regelui și să se supună obligațiilor față de coroană³⁸.

Un detaliu care a atras atenția cercetării deja de la începutul secolului XX este cel al anului de domnie înscris în Bula de Aur. Este vorba despre

³⁴ *Ibidem*, p. 92.

³⁵ *Ibidem*, p. 93.

³⁶ *Ibidem*, p. 93, nota 29.

³⁷ *Ibidem*, p. 99-100; textul respectiv în latină, Bak et alii 1999, p. 35: *Statuimus etiam quod, si nos vel aliquis successorum nostrorum aliquo umquam tempore huic dispositioni contraire voluerint, liberam habeant harum auctoritate sine nota infidelitatis tam episcopi quam alii iobagiones ac nobiles regni nostri universi et singuli presentes ac posterii resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem.*

³⁸ Bak et alii 1999, p. 34. [...] *ita, quod ipsam scripturam pre oculis semper habens nec ipse deviet in aliquo in predictis, nec regem vel nobiles seu alios consenciat deviare, ut et ipsi sua gaudeant libertate ac propter hoc nobis et successoribus semper existant fideles et corone regie obsequia debita non negentur [...].*

încoronarea lui Andrei al II-lea, care a avut loc în 29 august 1205, și faptul că în diplomele emise de cancelaria regală, la un moment dat, data începerii domniei a fost devansată spre anul 1204, anul decesului regelui Emeric, dar și al încoronării fiului acestuia, Ladislau al III-lea, având atunci vârsta de trei ani. Andrei al II-lea a fost numit regent de fratele său, și mai târziu a socotit inclusiv perioada respectivă ca fiind domnia lui. Se propune ca explicație a acestei devansări a începutului domniei dorința de invalidare a diplomelor emise în intervalul de la decesul regelui Emeric până la încoronarea lui Andrei al II-lea. Cei care au fost posibili perdanți ai acestei modificări a datei de început a domniei sunt și cei suspecțaiți ca posibili instigatori ai mișcării care a rezultat în emiterea Bulei de Aur. Aceasta a fost dataată în al șaptesprezecelea an de domnie al lui Andrei al II-lea, reprezentând calcularea începutului domniei cu data încoronării, 1205. Această recalculare mai fusese pusă în aplicare în anul 1218, când foștii dregători ai regelui Emeric au avut controlul asupra sfatului regal³⁹.

Servientes regis au jucat un rol semnificativ în mișcarea care a dus la emiterea Bulei de Aur, deși modul în care ei au ajuns să fie implicați nu este lămurit. Rady acceptă că este posibil ca ei să fi fost instigați, fie de așa-numita partidă a foștilor dregători ai regelui Emeric, sau chiar de regele tânăr, Bela. Autorul își menține poziția sceptică cu privire la capacitatea de mobilizare a acestui grup, pe care-l vede dispersat geografic și cu forme de organizare slabe. Ceea ce Rady reflectă însă cu pertință este procesul de impunere a *novae institutiones*, prin care părți din domeniul cetățitorilor regale au ajuns în proprietatea perpetuă a unor favoriți regali, din partea cărora monarhul aștepta contribuții militare concretizate în cete de luptători. Se pare că acest sistem nu a ajuns să aibă rezultatele așteptate, astfel că regele a recurs la recrutarea directă, în grupul *servientes regis*, a unor iobagi de cetate sau oameni liberi, cărora de obicei le-a donat pământurile pe care deja le dețineau, scoțându-i de sub jurisdicția și obligațiile anterioare. Deja din 1212 datează cea mai timpurie atestare a termenului de *servientes regis*. Rady a enunțat termenii raporturilor dintre slujitorii regali și monarh, care îi apropiau de poziția nobilimii, adică raporturile de slujbă, răsplată și fidelitate, care îngăduiau beneficiarilor să devină membri ai familiei regelui, ceea ce însemna accesul la curtea regală. Prevederile referitoare la doleanțele slujitorilor regali răspundeau obiectivelor lor de debarasare de vechile lor obligații și statut⁴⁰.

Attila Zsoldos a abordat în profunzime aspectele privind emiterea Bulei de Aur într-un studiu publicat în maghiară, în 2011⁴¹. Față de afirmațiile sale cu privire la rolul regelui în redactarea textului privilegial, am văzut

³⁹ Rady 2014, p. 100-101.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 104.

⁴¹ Zsoldos 2011a, p. 1-38.

observațiile lui Marty Rady, din anul 2014. Zsoldos a publicat în 2022 o monografie, intitulată *The Golden Bull of Hungary*⁴², după ce un capitol dedicat aceluiași subiect apăruse în cadrul unui volum de studii editat în Franța în 2019⁴³. Zsoldos este unul dintre cei mai activi specialiști în istoria societății regatului ungar în perioada arpadiană și de aceea lucrările sale, foarte meticuloase și bazate pe analize sistematice de prosopografie și confruntare a surselor, reprezintă repere istoriografice importante. În monografia dedicată acestui act privilegiat a realizat un studiu foarte bine documentat în care a analizat domnia lui Andrei al II-lea, precum și contextul în care s-a emis acest document, propunând soluții și viziuni noi. În prefața cărții, Zsoldos a înfățișat percepțiile contradictorii ale Bulei de Aur în istoriografia și mitologia istorică ungară, în care, deși documentul a fost înălțat la rangul de document medieval constituțional, emitentul său a fost perceput în general în culori negative⁴⁴. Astfel el a propus o interpretare mai realistă a rolului regelui Andrei al II-lea, care să nu mai fie influențată de părtinirea care a caracterizat abordările anterioare din istoriografia ungară.

Una dintre interpretările propuse de Zsoldos se referă la scopul politicii regale a „noilor așezăminte” (*novae institutiones*). Punând în acord afirmațiile lui Rogerius cu privire la rădăcinile neînțelegerilor dintre regele Bela al IV-lea și nobili înainte de invazia mongolă (1241) (care menționa, printre altele, micșorarea puterii comiților de comitate), cu realitățile guvernării regale începând din 1205, Zsoldos explică acordarea de donații funciare generoase nu ca o manifestare a înclinației spre risipă a monarhului, ci ca parte a unei politici deliberate de diminuare a puterii comiților prin reducerea veniturilor la care erau tradițional îndepțățiți. Această reducere a veniturilor a fost consecința înstrăinării unor părți ale domeniilor regale administrate de comiți, către slujitorii regali⁴⁵. Autorul afirmă că beneficiarul acestor politici a fost monarhul, care a obținut astfel serviciile militare ale *servientes*, fără ca aceștia să mai fie controlați de comiți⁴⁶. Politica regelui a fost ceva mai cuprinzătoare, având în vedere măsuri similare adresate grupurilor de oaspeți regali, care, de asemenea, au primit privilegiu regale de scoatere de sub jurisdicția comiților de comitate sau a altor reprezentanți ai regelui. Zsoldos vede în politica de donații un instrument de pedepsire a comiților neloiali, prin diminuarea veniturilor lor. Problema loialității este explicată prin referințe la episoade de trădare a unor monarhi din secolele al XI-lea și al XII-lea, de către comiții lor, în condițiile luptelor pentru tron. În felul acesta problema loialității înalților

⁴² Zsoldos 2022.

⁴³ Zsoldos 2019, p. 57-80.

⁴⁴ Zsoldos 2022, p. 14.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 36-37.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 34.

dregători capătă o semnificație specială în înțelegerea politicii interne a lui Andrei al II-lea.

Autorul analizează apoi în detaliu politica de donații pe parcursul unui subcapitol. Aici, Zsoldos propune revizuirea evaluărilor negative ale contemporanilor regelui, cum ar fi cea a arhiepiscopului Ioan de Strigoni, ale cărui vederi par să fi fost preluate de istoricii moderni și, prin analiza donațiilor, să trecem peste afirmațiile exuberante (și care îndreptățesc percepția de generozitate excesivă) ale preamburilor diplomelor de donație. Autorul concede din capul locului că analiza va obține doar o impresie fragmentară, dată fiind precaritatea surselor, atât cât privește diplomele însele, păstrate în original sau drept copii târzii, ori chiar practica acordării de donații care nu a fost urmată de emiterea unor diplome, cât și cunoașterea insuficientă a politicii de donații către laici, în condițiile păstrării unui număr foarte scăzut al unor piese de acest fel⁴⁷. Cu toate precauțiile, Zsoldos estimează că, spre deosebire de donațiile monarhilor precedenți, care au evitat cedarea de pământuri din domeniile cetăților (comitatele de cetate, „castle *ispánates*”), jumătate din donațiile făcute de Andrei al II-lea proveneau din această categorie de bunuri regale⁴⁸. Discutarea puținelor exemple de donații de comitate îl aduce la concluzia că au fost cazuri rarissime, mult mai puține decât se presupusese⁴⁹. Dar analizarea diplomelor de donație ale lui Emeric și Andrei al II-lea oferă lui Zsoldos posibilitatea de a identifica anumite caracteristici: între 1205 și 1217, mare parte din donații au avut ca beneficiari pe apropiații regelui. Înainte de 1205 și după 1217, instituțiile ecleziastice au primit diverse donații sau privilegii, constând din scutiri de taxe, vămi, drept de târg și jurisdicție. Însă astfel de privilegii au început să fie acordate, pe lângă donațiile de pământ, și dregătorilor regali, ceea ce a fost de natură să sporească tensiunile între aceștia și cei ce nu se bucuraseră de astfel de munificență⁵⁰. Anul 1217 a reprezentat momentul în care regele a ajuns la un compromis cu arhiepiscopul Ioan de Strigoni, un vechi critic al politicii de donații, deși Zsoldos afirmă că regele nu a renunțat la donațiile cu privilegii pentru baronii săi⁵¹.

Următorul subcapitol tratează istoria slujitorilor regelui (*servientes regis*). În rezumat, grupul slujitorilor regali poate fi privit ca o creație a regelui Andrei al II-lea, deși antecedentele formării acestei categorii se pot urmări în timpul domniei regelui Emeric. A fost vorba de eliberarea unor supuși regali și înzestrarea lor cu pământurile pe care deja le foloseau, fapt ce i-a transformat

⁴⁷ *Ibidem*, p. 40-41; o analiză a „noilor așezăminte”, adică a cronologiei emiterii actelor de dănie de-a lungul domniei regelui Andrei al II-lea, la Kristó 2001, p. 251-300.

⁴⁸ Zsoldos 2022, p. 45.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 51.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 54-55.

⁵¹ *Ibidem*, p. 58, 60.

pe respectivii în oameni liberi, proprietari de pământ. Andrei al II-lea ar fi lărgit modelul de privilegii acordate de predecesorii săi, creând unul nou. Acest nou model a fost rezumat chiar în Bula de Aur din 1222. În acest punct, Zsoldos estimează că este probabil ca cei care fuseseră în secolul al XII-lea doar proprietari liberi, să fi fost considerați între beneficiarii drepturilor slujitorilor chiar și fără a fi primit scrisori privilegiale⁵². Slujitorii regali au ieșit de sub comanda militară a comiților, servind doar în steagul regelui, sub conducerea așa-numiților *iuvenes regales*, fiind, de asemenea, scutiți de jurisdicția și taxele datorate comiților. În acest context a început procesul care a dus la amalgamarea grupului *servientes regis* cu cei care compuneau nobilimea (proprietari de domenii mai mici, dar nu dintre cei cu acces la dregătoriile regale) și transformarea conceptului de *nobilitas* în deceniile următoare, proces discutat pe baza unor cazuri multiple pe mai multe pagini⁵³.

Mai departe, analizarea sistemului de taxe și obligații regale, de asemenea, acoperită de un subcapitol, duce spre concluzia că regele Andrei al II-lea a încercat să asigure un flux de venituri regulat prin reformarea vechiului sistem de taxe regale moștenit de la predecesorii săi⁵⁴.

Capitolul central este dedicat analizării circumstanțelor care au guvernat emiterea Bulei de Aur, pornind de la raporturile dintre Andrei al II-lea și baronii săi sau, mai precis, cu baronii care s-au revoltat împotriva regelui și care serviseră ca dregători din timpul domniei regelui Emeric. Zsoldos a sondat posibilitățile de identificare a oponenților regelui din rândul baronilor, arătând că certitudinile sunt puține, atât cu prilejul arestării unor complotiști, în anul 1209 (când conspiratorii încercaseră să-i cheme în regat pe fiii lui Geza, fratele regelui Bela al III-lea, refugiat la Constantinopol din 1189), cât și în cazul asasinării reginei Gertrud, în 1213⁵⁵. În schimb, Zsoldos presupune că încoronarea fiului vârstnic al regelui Andrei al II-lea, Bela, în anul 1214, pe când acesta avea doar opt ani, poate fi atribuită inițiativei unui grup de nobili, care probabil că urmăreau o transformare favorabilă prin tânărul rege⁵⁶. Deși informațiile cu privire la identitatea aristocraților respectivi lipsesc, Zsoldos afirmă că aceștia erau foștii dregători ai lui Emeric. Ca autor al recentei lucrări de reconstituire a arhondologiei regatului arpadian⁵⁷, Zsoldos poate chiar indica un posibil participant la acest act prin urmărirea măririi și căderii în dizgrație a lui Pat, din ramura Óvár a neamului Győr, chiar în anul 1215. Pat și frații săi se aflaseră în funcții de comiți și chiar de palatin, încă din vremea regelui Emeric, continuând să îl slujească în demnități pe Andrei al II-lea, dar

⁵² *Ibidem*, p. 62-63.

⁵³ *Ibidem*, p. 71-77.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 108.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 130.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 131.

⁵⁷ Zsoldos 2011b.

în 1215, Pat a fost îndepărtat⁵⁸. Exemplul lui Pat, deși nu este o dovadă certă, așa cum admite Zsoldos, nu-l împiedică să afirme că între Pat și o așa-numită „facțiune pro-Emeric”, ar fi fost o legătură clară. Aceasta este fiica lui Pat, Elisabeta, care era căsătorită cu Posa, fiul lui Nana, din neamul Bárkalán, care în 1222 a fost *curialis comes* (judecător regal, mai târziu s-a numit *iudex curiae*)⁵⁹. După încoronarea lui Bela în 1214, și alți înalți dregători au fost îndepărtați din funcții de rege, fapt pe care Zsoldos îl leagă de posibila lor implicare în actul încoronării tânărului rege.

O temă de analiză destul de pretențioasă, care este legată de faptul că Bula de Aur a fost datată în al șaptesprezecelea an de domnie al lui Andrei al II-lea, este legată tot de această presupusă facțiune pro-Emeric a nobilimii. Până în 1217, diplomele regale au folosit anul 1205 ca reper al începutului domniei, dar din anul 1218, fără să fie clar din ce cauză, anul de început a fost calculat din 1204. În Bula de Aur însă, anul a fost calculat luând iarăși ca reper anul 1205, iar acest fapt este pus pe seama facțiunii respective. Zsoldos rezumă explicația oferită de János Karácsonyi schimbării din 1218, dar opinează că Andrei al II-lea a ales momentul numirii sale ca guvernator de către fratele său Emeric, ca explicație a devansării anului domniei în 1204⁶⁰. În sprijinul acestei opinii, Zsoldos aduce argumentul că Andrei al II-lea ar fi putut folosi numirea respectivă pentru a se legitima în ochii facțiunii pro-Emeric, justificând preluarea puterii prin numirea sa de către fostul rege și nu doar prin moștenire. Însă autorul arată că acest calcul al monarhului a avut efectul contrar, facțiunea înțelegând acest lucru ca o provocare. Urmează apoi încercarea de a explica faptul că tânărul rege Bela a emis numai două diplome, una pentru oaspeții din Varasd, din Slavonia, în 1220, iar a doua doar în 1222. Cele două informații sunt interpretate ca indicii ale unei numiri a lui Bela, în 1220, la conducerea Slavoniei, urmată apoi de mutarea lui din acea poziție. Revenirea acestuia în Slavonia, în 1222, este explicată ca survenind în contextul emiterii Bulei de Aur. În mod cert, reconstituirea cursului raporturilor dintre regele Andrei al II-lea, facțiunea de opoziție și tânărul rege Bela, este dependentă de ipoteze și presupuneri.

Circumstanțele emiterii documentului din anul 1222 sunt destul de obscure, iar în lipsa datelor reconstituirea nu poate fi sigură. Informațiile surselor reprezintă mici fragmente pe care se construiesc scenarii ipotetice cu grade de plauzibilitate variabile. S-a stabilit că data emiterii ar fi pe la mijlocul lunii aprilie. În lista de demnitari a actului, care apare în protocolul final al Bulei de Aur, se găsesc numai numele prelaților, dintre care lipsesc episcopii de Nitra și cel al Transilvaniei, dar nu este menționat niciunul dintre

⁵⁸ Zsoldos 2022, p. 132-133.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 132.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 135.

demnitarii laici. Episcopul Vilhelm al Transilvaniei murise în 1221, iar următorul episcop, Rainald, a fost confirmat de papalitate numai la începutul lunii iunie, în anul 1222⁶¹.

Informațiile despre facțiunea nemulțumiților sunt departe de a fi clare, astfel încât dibuirea membrilor sau chiar a conducătorului este o sarcină cu șanse de succes îndoielnice. Examinând listele de membri ai consiliului regal și identificându-i pe cei care au avut cariere în perioada ulterioară anului 1222, Zsoldos crede că Todor, fiul lui Vejte, din neamul Csanád, ar fi fost conducătorul facțiunii pro-Emeric, grupate în jurul tânărului rege Bela. Argumentul care susține această părere este că Todor este menționat în lista de demnitari într-o diplomă emisă de Bela în 1225⁶². Parte a construcției argumentative este că tânărul Bela nu a fost străin de criza care a dus la emiterea diplomei, Zsoldos indicând informațiile care sugerează că între cei doi exista o stare conflictuală. Reconstituirea propusă este atentă și credibilă. Din prevederea Bulei de Aur care permitea slujitorilor regali să treacă în slujba lui Bela și, de asemenea, promitea că judecățile începute la curtea acestuia nu vor fi transferate la curtea regelui, și nici invers, aflăm că între cei doi fusese necesară o înțelegere. Al doilea element provine dintr-o scrisoare a papei Honoriu al III-lea, din luna iulie 1222, către prelații Ungariei, în care le cerea să-i oblige pe „niște suciți” (*quidam perversi*) care unelteau să se sustragă de la supunerea datorată regelui Andrei, afirmând că ei nu acestuia trebuiau să se supună, ci fiului său, iscând astfel dezbinare și ceartă în regat⁶³. Zsoldos afirmă, cu îndreptățire, că scrisoarea papei era probabil un răspuns la o plângere a regelui Andrei al II-lea, trimisă în mai 1222, cu privire la problemele iscate prin încoronarea fiului său, care deschisese posibilitatea contestării puterii sale de către aristocrați. Al treilea element care documentează existența stării conflictuale dintre tată și fiu este un document dat de tânărul Bela, tot în 1222, prin care recunoștea rolul deosebit al episcopului Ștefan de Zagreb în stingerea vechii neînțelegeri dintre el și părintele său și readucerea păcii poporului (*universa gens*) agitat de diverse tulburări⁶⁴.

Restul propunerilor lui Zsoldos sunt ingenioase, dar nu par atât de convingătoare. Prima afirmație este că membrii grupului de nemulțumiți, sau facțiunea pro-Emeric, l-ar fi forțat pe rege să-i numească în dregătorii. Apropierea dintre membrii acestui grup și fiul său este demonstrată de prezența, în 1220, la curtea tânărului rege, a unui anume Ștefan, fiul lui

⁶¹ *Ibidem*, p. 137; Ionașcu *et alii* 1951, p. 132-133.

⁶² Zsoldos 2022, p. 138.

⁶³ *Ibidem*, p. 139, nota 83. [...] *quidam perversi, qui dissensionum semitas satagunt invenire, malignari volentes, suum machinantur obsequium subtrahere ipsi regi, tamquam non sibi, sed filio teneantur, et sic contra utrumque dissidium et scandum regni procurant.*

⁶⁴ *Ibidem*, p. 139, nota 84.

Nicolae, pe care autorul îl propune ca „foarte probabil” („in all likelihood”) identic cu fostul ban al Slavoniei, din perioada 1200-1202. Importanța acestui grup, în viziunea lui Zsoldos, este aceea de factor principal de presiune asupra regelui, care l-a obligat să emită Bula de Aur. Prin străduințele de a-i identifica pe membrii facțiunii, Zsoldos a căutat să găsească argumente pentru modificarea unei idei prezente în istoriografia Bulei de Aur, care înlocuise mai vechea „facțiune a lui Bela”, acceptată de istoricii din prima jumătate a secolului XX, cu *servientes regis*, ca parte a grupului de presiune. Zsoldos crede că nu sunt argumente care să ne facă să acceptăm implicarea *servientes regis*, dedusă pe baza conținutului actului mai mult decât demonstrată de alte documente contemporane, situație care îi permite dezvoltarea viziunii sale legate de rolul fundamental al regelui Andrei al II-lea, ale cărui idei sunt reflectate de fapt de acest act⁶⁵. Afirmatia principală a lui Zsoldos este că în prețuia emiterii Bulei de Aur, notițele din registrul de la Oradea, care se referă la *comprovinciales*, termen sub care, pe urmele Ilonei Bolla, ar trebui să înțelegem că era vorba de *servientes*, sunt legate abateri ca furturi, uzurpări violente, tâlhării și crime, dar nu indicii ale unei aversiuni față de rege. Astfel, date care să confirme vreo stare de nemulțumire față de rege, între *servientes*, nu pot fi invocate, deși cu prudență, Zsoldos admite că nu este exclus ca acest grup să fi avut motive de răzvrătire.

Spre deosebire de poziția lui Rady, care argumentase reflectarea grupurilor de presiune, nobilimea și *servientes*, în chiar modul de compunere al Bulei de Aur, Zsoldos crede că sunt dovezi fragile că acestea ar fi avut un rol hotărâtor în alcătuirea actului. Obiecțiile sale față de metoda folosită de adepții interpretării respective se referă la absența unui „principiu conducător” în cadrul documentului și apoi la o serie de întrebări fără răspuns. El se întreabă cum se poate explica contradicția aparentă între articolul XVI, prin care regele promitea să nu dea în perpetuitate comitate și dregătorii, și articolul XVII, prin care regele se angaja că nu va confisca vreo posesiune obținută prin slujbă dreaptă⁶⁶. Articolul XVI fusese interpretat de alți istorici ca reprezentând o dovadă a faptului că Bula de Aur exprima dezideratele inamicilor politicii „noilor așezăminte”, însă Zsoldos se îndoiește de pertinenta acestei interpretări. Analizele politicii de donații l-au adus la concluzia că acordarea de comitate în perpetuitate nu era tipică și că nu s-au găsit dovezi de donare a dregătoriilor cu asemenea clauze. Astfel, autorul subminează interpretările precedente cu privire la influența asupra conținutului diplomei exercitată de cei nemulțumiți de *novae institutiones*,

⁶⁵ *Ibidem*, p. 140-141.

⁶⁶ Bak et alii 1999, p. 35, XVI. *Integros comitatus vel dignitates quascumque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo. XVII. Possessiones etiam quas quis iusto servitio obtinuerit, aliquo tempore non privetur.*

afirmând că păstrarea unor bunuri primite ca răsplată pentru slujbe depindea de decizia monarhului, întrucât acesta stabilea ce considera că este slujbă dreaptă⁶⁷. Mai sunt și alte întrebări, precum limitarea numărului de dregătorii care puteau fi deținute, prin articolul XXX, care, pe baza studiilor de prosopografie, apare ca inutilă, întrucât, observă Zsoldos, deținerea mai multor dregătorii nu era caracteristică. Acest mod de a contrapune prevederile Bulei de Aur observațiilor cu privire la realitățile practicilor administrative, atât cât sunt ele reflectate în documentația săracă, netezește calea spre interpretarea propusă de Zsoldos, și anume că Bula de Aur reflectă ideile regelui⁶⁸.

Conținutul actului este explicat ca o manevră a lui Andrei al II-lea, care dorea să potolească grupul de nobili conduși de Todor, fiul lui Vejte, și reformarea stării regatului, ceea ce este afirmat de preambulul diplomei. Autorul argumentează apoi înțelegerea sa asupra modului în care prevederile diplomei nu fac decât să confirme politica „noilor așezăminte” și, în general, interesele monarhului. Pas cu pas, prevederile care au semnificație politică sunt explicate ca fiind în acord cu interesele sau cu politicile regelui. Astfel, promisiunea de protejare a donațiilor obținute prin slujbă onorabilă este prezentată ca o portiță deschisă continuării acestor practici de răsplătire a unor favoriți de către rege; interzicerea daniilor de comitate întregi este interpretată ca fiind în conformitate cu dorința regelui de a împiedica acumularea puterii de către comiți; interzicerea arendării străngerii veniturilor regale de către musulmani sau evrei nu face decât să consolideze poziția regelui în negocierile cu astfel de antreprenori indispensabili. Consemnarea drepturilor *servientes* este astfel nu rezultatul unei revolte sau solicitări din partea acestora, ci codificarea privilegiilor în aspecte juridice și militare ale unui grup pe care regele l-a dezvoltat și care corespundea politicii sale de diminuare a puterii comiților⁶⁹. Există și o prevedere în Bula de Aur, pe care autorul o prezintă inițial ca o „concesie reală” din partea regelui, anume articolul privind dreptul de testare al *servientes*, dar și aceasta este una cu importanță redusă pentru rege deoarece era vorba de posesiuni mici.

Reconstituirea circumstanțelor emiterii Bulei de Aur implică revizuirea scenariului propus de János Karácsonyi, explicarea erorilor sale de interpretare pe baza clarificării unor chestiuni privind componența sfatului regal și lista de prelați. Zsoldos afirmă că între 16 februarie și 3 aprilie, adică în postul Paștilor, în 1222, când de obicei se organizau adunările la Óbuda, au fost emise diplome care aveau în lista demnitarilor pe palatinul Nicolae, fiul lui Borc. După 3 aprilie, când membrii sfatului regal se vor fi retras la

⁶⁷ Zsoldos 2022, p. 141.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 142.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 143-144.

reședințele lor, membrii facțiunii pro-Emeric, conduși de Todor, fiul lui Vejte, asociați cu regele tânăr Bela, l-ar fi încolțit pe Andrei al II-lea pentru a prelua puterea. În aceste condiții, Bula de Aur este explicată de Zsoldos ca o încercare a regelui Andrei al II-lea de a detensiona situația. Autorul continuă cu descrierea acțiunilor actorilor, cu discutarea obscurității care înconjoară faptul că Todor, fiul lui Vejte, a ajuns în funcția de palatin. Așadar, emiterea Bulei de Aur pare să fi fost prea puțin importantă, dacă acceptăm scenariul propus de Zsoldos, în desfășurarea raporturilor dintre rege și aristocrați. Nici ieșirea din scenă a lui Todor nu este cunoscută cu precizie, dar autorul crede că o revizuire a drepturilor de proprietate asupra domeniului Diósgyőr, datată în 1222, care ar fi fost contrară politicii de donații a lui Andrei al II-lea, s-ar fi putut derula în timpul palatinului Todor. A urmat înlocuirea acestuia și a asociaților săi cu un alt grup de nobili, palatin fiind Gyula, din neamul Kán, care erau apropiați ai lui Andrei al II-lea și nu oponenți, cum se afirmase în istoriografie. Și aici Zsoldos dispune de o poziție avantajoasă în cunoașterea carierelor indivizilor din consiliul regal și poate propune o interpretare argumentată⁷⁰.

În ce privește scrisoarea din 15 decembrie 1222, a papei Honoriu al III-lea, Zsoldos afirmă că trebuie să se renunțe la acceptarea acurateței datelor din bula papală, dar acceptă că acestea sunt probabil o reflecție a unor informații transmise din cercul regelui Andrei al II-lea cu privire la experiențele din timpul adunărilor respective.

Ca metodă de lucru, autorul stabilește puținele puncte de reazem constituite de documentația lacunară între care reconstruiește sau mai degrabă propune diferite soluții ipotetice, având un grad mai mult sau mai puțin ridicat de plauzibilitate. Efortul său este lăudabil în încercarea de a revizui cunoștințele acumulate în istoriografie cu aducerea în discuție a elementelor care permit o reinterpretare a unor procese cunoscute oricum doar parțial și a căror succesiune în timp este adesea confuză. Soluțiile alese sunt ingenioase și raționale, dar nu pot fi privite ca încheieri depline. Autorul este prudent și se ferește să facă afirmații tranșante.

Pe de altă parte, Attila Zsoldos a identificat drept scop al donațiilor lui Andrei al II-lea intenția, pe de-o parte, de a consolida pozițiile unora dintre oamenii săi din sfatul regal, iar aici figurează introducerea pozițiilor de baroni ale *magister tavarnicorum* (marele vistiernic), *magister agașonum* (marele comis), *magister dapiferorum* (marele stolnic), *magister pincernarum* (marele paharnic), care se pare că au fost înzestrați cu venituri imense, precum și o altă politică de diminuare a puterii comiților de comitate prin micșorarea veniturilor lor. O altă dimensiune a politicii sale a „noilor așezăminte” reprezintă o etapă esențială în lungul proces al formării categoriei nobilimii din regatul Ungariei,

⁷⁰ *Ibidem*, p. 146-147.

care în timpul domniei lui Andrei al II-lea a cunoscut o serie de transformări semnificative. Se pornește de la ideea că cei care erau numiți nobili, până la sfârșitul secolului al XII-lea, erau fie membri ai familiei regale, fie înalții dregători, membrii sfatului regal. Termenul de nobil a fost folosit destul de rar, fiind substituit de alți termeni. Această situație s-a schimbat foarte puțin până la domnia lui Andrei al II-lea, deși primii pași înspre formarea unei noi categorii încep deja din timpul domniei regelui Bela al III-lea. Este vorba de formarea categoriei numite în documentele de secol XIII *servientes regis* și care sunt subiectul a 11 din cele 31 de articole ale Bulei de Aur.

În concluzie, pozițiile argumentate de istorici în ultimele două decenii au reiterat o serie de trasee în istoria socială a primelor decenii ale secolului al XIII-lea care identifică formarea categoriei *servientes regis* și efectele politice, sociale și administrative ale politicii regelui Andrei al II-lea, de consolidare a propriului grup de susținători, recrutați dintre aristocrați loiali sau oameni liberi și slăbirea puterii comiților de comitate. Aceste fenomene istorice au fost stabilite prin analiza surselor documentare lacunare, care oferă cel mai adesea indicii destul de sărace cu privire la dinamica vieții politice și la apariția unor contradicții interne. O altă sursă importantă care a furnizat informații bogate pentru identificarea actorilor implicați este chiar textul Bulei de Aur, care oferă fundamentul unor interpretări legate de rolul diverselor categorii care au contribuit la alcătuirea conținutului său. Cele mai recente interpretări articulează viziuni diferite cu privire la modul în care au fost concepute prevederile Bulei. Așa cum am văzut, redactarea textului furnizează lui Martyn Rady fundamentul argumentării existenței unor petiții ale slujitorilor regali și nobililor. Attila Zsoldos ajunge la o concluzie diferită, care reconfigurează interpretarea domniei regelui Andrei al II-lea, căruia îi atribuie rolul cel mai important în emiterea diplomei, care în schița succesiunii evenimentelor pare să survină într-un moment tensionat, ca soluție de detensionare a relațiilor între rege și o facțiune nobiliară de opoziție. Originea și semnificația actului la momentul emiterii sale constituie o temă de cercetare de istorie medievală legitimă, care este examinată în mod justificat distinct de o altă temă, cea a carierei ulterioare a acestui act, mai ales în perioadele premodernă, modernă și contemporană, din perspectiva istoriei dreptului în regatul Ungariei.

Abrevieri bibliografice

Arden 2015
Bak *et alii* 1992

– Mary Arden, *Common Law and Modern Society*, Oxford, 2015.
– János M. Bak, Pál Engel, James Ross Sweeney (ed.), *Decreta Regni Mediaevalis Hungarie*, vol. II, 1301-1457, Salt Lake City, 1992.

- Bak *et alii* 1999 – János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney (ed.), *Decreta Regni Mediaevalis Hungarie*, vol. I, 1000-1301, Idyllwild, 1999.
- Besenyey *et alii* 1999 – Lajos Besenyey, Géza Érszegi, Maurizio Pedrazza Gorlero (ed.), *De Bulla Aurea*, Verona, 1999.
- Blazovich 1999 – László Blazovich, *The Origins of the Golden Bull, and Its Most Important Provisions as Reflected in Hungarian Constitutional and Legal History*, în Lajos Besenyey, Géza Érszegi, Maurizio Pedrazza Gorlero (ed.), *De Bulla Aurea Andreae II Regis Hungariae MCCXII*, Verona, 1999, p. 181-190.
- Brătianu 1996 – Gheorghe Brătianu, *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în Evul Mediu*, București, 1996.
- Engel 2001 – Pál Engel, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*, Londra, New York, 2001.
- Engel 2006 – Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006.
- Érszegi 1999 – Géza Érszegi, *A History of the Genesis of the Golden Bull and How It Was Handed Down Through the Ages, with Comments on Its Text*, în Lajos Besenyey, Géza Érszegi, Maurizio Pedrazza Gorlero (ed.), *De Bulla Aurea Andreae II Regis Hungariae MCCXII*, Verona, 1999, p. 191-201.
- Knauz 1861 – Nándor Knauz, *Az aranybulla*, în *MTT*, 10, 1861, p. 203-218.
- Kristó 2001 – Gyula Kristó, *II. András „új intézkedései”*, în *Századok*, 135/2, 2001, p. 251-300.
- Ionașcu *et alii* 1951 – Ion Ionașcu, Letiția Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David Prodan, Mihail Roller, *Documente privind istoria României. Veacul: XI, XII și XIII C. Transilvania*, vol. I, (1075-1250), București, 1951.
- Ionașcu *et alii* 1952 – Ion Ionașcu, Letiția Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David Prodan, Mihail Roller, *Documente privind istoria României. Veacul XIII C. Transilvania*, vol. I, (1251-1300), București, 1952.
- Pascu *et alii* 1977 – Ștefan Pascu, Sabin Belu, Ioan Dani, Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Konrad G. Gündisch (ed.), *Documenta Romaniae Historica C. Transilvania*, vol. X, (1351-1355), București, 1977.
- Pop 1991 – Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991.
- Popa-Gorjanu 2022 – Cosmin Popa-Gorjanu, *Anti-Corruption Measures in the Legislation of Thirteenth-Century Hungary*, în Courtney M. Booker, Hans Hummer, Dana M. Polanichka (ed.), *Visions of Medieval History in North America and Europe: Studies on Cultural Identity and Power*, Turnhout, 2022, p. 305-332.
- Rady 2000 – Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Londra, 2000.
- Rady 2014 – Martyn Rady, *Hungary and the Golden Bull of 1222*, în *Banatica*, 24/2, 2014, p. 87-108.
- Theiner 1849 – Augustinus Theiner (ed.), *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia Tomum Primus ab Honorio PP. III usque as Clementem PP. VI, 1216-1352*, Roma, 1849.

Cosmin Popa-Gorjanu

- Zsoldos 2011a – Attila Zsoldos, *II. András Bullája*, in *TörSze*, 53/1, 2011, p. 1-38.
- Zsoldos 2011b – Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, Budapest, 2011.
- Zsoldos 2019 – Attila Zsoldos, *Golden Bull of Andrew II*, in François Foronda, Jean Philippe Genet (ed.), *Des Chartes aux Constitutions: Autour de l'idée constitutionnelle en Europe (XIIe-XVIIe siècle)*, Paris, 2019, p. 57-80.
- Zsoldos 2022 – Attila Zsoldos, *The Golden Bull of Hungary*, Budapest, 2022.

LISTA ABREVIERILOR DE PERIODICE

AA	– American Antiquity. Society of American Archaeology. Washington DC.
AAMT	– Advances in Archaeological Method and Theory. Elsevier, Amsterdam.
AAntrop.	– American Anthropologist. American Anthropology Association. Arlington.
ACSS	– Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. Leiden.
ActaMN	– Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
AEE	– American Economic Review. American Economic Association. Pittsburgh.
AHC	– Art History & Criticism / Meno Istoriija ir kritika. Vytautas Magnus University. Kaunas (Lithuania).
AIIAI/AIIX	– Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași). Iași.
AIM	– Arheologicheskie issledovaniya v Moldavii. Chișinău.
AJP	– American Journal of Philology. University of Pennsylvania. Philadelphia.
AM	– Ancient Mesoamerica. Cambridge University Press. Cambridge.
AMJ	– The Academy of Management Journal. Academy of Management. New York.
AHR	– The American Historical Review. The American Historical Association. Washington DC.
AIIN	– Anuarul Institutului de Istorie Națională. Universitatea din Cluj.
Am. Anthropol.	– American Anthropologist. Wiley. Hoboken (New Jersey).
Angustia	– Angustia. Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
Antiquity	– Cambridge University Press. Cambridge (UK).
AÖG	– Archiv für österreichische Geschichte. Viena.
Apulum	– Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
ARES	– Annual Review of Ecology and Systematics. Palo Alto.
Arhitectura	– Arhitectura. Uniunea Arhitecților din România. București.
ArhMed	– Arheologia medievală. Muzeul Banatului Montan. Reșița.
ArhMold	– Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie. Iași.

Lista abrevierilor de periodice

- Arkheologicheskie vesti** – Arkheologicheskie vesti. Institut istorii material’noj kul’tury Rossijskoj akademii nauk. Moscova.
- Arkheologiya** – Arkheologiya. Natsional’na akademiya nauk Ukraini. Institut Arkheologii. Kiev.
- ASGE** – Arkheologicheskiy sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha. Ermitazh. Sankt-Petersburg.
- ASUAIC** – Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”. Istorie.
- AUASH** – Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- AVSL** – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu
- BASP** – Basic and Applied Social Psychology. Taylor & Francis.
- BHAUT** – Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Universitatea de Vest. Timișoara.
- BP** – Biology & Philosophy. Springer. Zurich.
- București** – București – Materiale de istorie și muzeografie. Muzeul Municipiului București.
- Byzantion** – Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines. Peeters Publishers.
- CA** – Current Anthropology. University of Chicago. Chicago.
- Carpica** – Carpica. Complexul Muzeal „Julian Antonescu” Bacău.
- CHR** – Comparative Humanities Review. Bucknell University.
- CICSA** – Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, buletin trimestrial al Universității din București, Facultatea de Istorie. București.
- Civilization** – Publishers Enterprises Group. Hamrun (Malta).
- CMC** – Consumption Markets & Culture. Taylor & Francis.
- Corviniana** – Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Muzeul Castelului Corvineștilor. Hunedoara.
- CMAS** – Conservation and Management of Archaeological Sites. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
- Dacia** – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I (1924)-XII (1948). Nouvelle série: Revue d’archéologie et d’histoire ancienne. București.
- DH** – Diplomatic History. Society for Historians of American Foreign Relations (SHAFR). Oxford.
- EJST** – European Journal of Social Theory. SAGE Publications.
- Empiria** – Empiria. Universidad Nacional de Educación a Distancia. Madrid.
- EMúz** – Erdélyi Múzeum. Erdélyi Múzeum az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (Cluj), 1, 1874-1948, 1991 și urm.
- EphNap** – Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.

Eurasia Antiqua	– Eurasia Antiqua. Deutsche Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung. Berlin.
Facilities	– Facilities. Emerald. Bingley (UK).
HA	– Human Affairs. The Slovak Academy of Sciences Bratislava.
Heritage	– Heritage. MDPI AG in Switzerland.
HI	– Habitat International. Elsevier. Amsterdam (The Netherlands).
Historia	– Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. Steiner. Stuttgart.
HS	– Heritage & Society. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
HSD	– Heritage and Sustainable Development. Research and Development Academy. Ilijaš.
IRSPSD	– International Review for Spatial Planning and Sustainable Development. Spatial Planning and Sustainable Development. Kanazawa City, Ishikawa, Japan.
ISPRS	– ISPRS – International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences. International Society for Photogrammetry and Remote Sensing.
Istros	– Istros. Buletinul Muzeului Brăilei "Carol I". Brăila.
Îndrumător bisericesc	– Îndrumător bisericesc. Mitropolia Ardealului. Sibiu.
JAA	– Journal of Anthropological Archaeology. Elsevier. Amsterdam.
JAC	– Journal of Architectural Conservation. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
JAHA	– Journal of Ancient History and Archaeology. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Universitatea Tehnică. Cluj-Napoca.
JAMT	– Journal of Archaeological Method and Theory. New York.
JAR	– Journal of Archaeological Research. Springer. Zurich.
JCWS	– Journal of Cold War Studies. Harvard Project on Cold War Studies. Cambridge.
JEE	– Journal of Evolutionary Economics. Springer. Zurich.
JP	– The Journal of Philosophy. Elsevier. Amsterdam.
KSIA	– Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii AN SSSR. Moskva.
LAA	– Latin American Antiquity. Society of American Archaeology. Washington DC.
Materials	– Materials. MDPI AG in Switzerland.
MH	– Melita Historica. Malta Historical Society. Floriana.
MMJ	– University of Malta Medical School. Msida (Malta).

Lista abrevierilor de periodice

Monumente istorice	– Monumente istorice – Studii și lucrări de restaurare. Direcția Monumentelor Istorice. București.
MTT	– Magyar Történelmi Tár. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapesta.
NAV	– Nizhnevolzhskij arkheologicheskij vestnik. Volgogradskij gosudarstvennyj universitet. Volgograd.
PAV	– Peterburgskij arkheologicheskij vestnik. Sankt Peterburg.
Plural	– Plural. Revista Departamentului de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”. Chișinău.
PNAS	– Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. Washington DC.
ProCIPA	– Proceedings of CIPA. Comité International de la Photogrammétrie Architecturale.
ProSPIE	– Proceedings of SPIE - The International Society for Optical Engineering. International Society for Optics and Photonics. Washington DC.
PS	– Philosophy of Science. Cambridge University Press, Cambridge.
RA	– Rossijskaya Arkheologiya. Institut arkheologii Rossijskoj akademii nauk. Moscova.
RArhiv.	– Revista Arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
REA	– Research in Economic Anthropology. Society for Economic Anthropology. Washington DC.
Representations	– University of California Press. Berkeley (California).
RESEE	– Revue des Études Sud-Est Européennes. Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. București.
RHSEE/RESEE	– Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	– Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Riv.M	– Rives méditerranéennes. Presses universitaires de Provence. Aix-en-Provence.
RREI	– Revue Roumaine d'Études Internationales. Academia Română. București.
RRH	– Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
SA	– Sovetskaya Arheologiya. Institut arkheologii Akademii nauk SSSR. Moscova.
SAI	– Svod Arkheologicheskikh Istochnikov. Moscova.
Sargetia	– Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane. Deva.

Science	– Science. American Association for the Advancement of Science. Washington DC.
SJA	– Southwestern Journal of Anthropology. University of Chicago.
SMIM	– Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
StCl	– Studii clasice. Societatea de Studii Clasice. București.
Stratum plus	– Stratum plus. Arkheologiya i kul'turnaya antropologiya. Vysshaya Antropologicheskaya Shkola. Chișinău.
Studia Litterarum	– Studia Litterarum. Institut Mirovoy literatury imeni A. M. Gor'kogo Rossiyskoy Akademii Nauk. Moscova.
Studii	– Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Sustainability	– Sustainability. MDPI. Basel (Switzerland).
Századok	– Századok. Magyar Történelmi Társulat. Budapesta.
Tabor	– Tabor. Revistă de cultură și spiritualitate românească. Mitropolia Clujului, Albei, Crisanei și Maramuresului. Cluj-Napoca.
TörSze	– Történelmi Szemle. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapesta.
Terra Sebus	– Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Thraco-Dacica	– Thraco-Dacica, serie nouă. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București.
VDI	– Vestnik drevnei istorii. Institut vseobshchej istorii Rossijskoj akademii nauk. Moscova.